

Władysława Szulakiewicz*

Studia pedagogiczne biskupa Zygryda Kowalskiego (1910–1995)

Pedagogical Studies of Bishop Zygfryd Kowalski (1910–1995)

Abstract: The aim of the reflections in the presented article is to present the course of Father Zygfryd Kowalski's pedagogical studies at Nicolaus Copernicus University (UMK). They represented an important stage in his preparation for pedagogical and journalistic activity. Two issues are highlighted in the reflections. The first relates to the examinations, which were an expression of the pedagogical studies programme at this university at the time, and the examiners. The second issue relates to the master's thesis and its core ideas. Primarily archival sources held in the UMK Archives have been used to present these issues. The article is a preliminary research proposal, referring to the activities and pedagogical views of the discussed clergyman and it is an introduction to further research on the pedagogical thought of Bishop Z. Kowalski, which the author intends to continue. The text is also a contribution to the history of university education in pedagogy after the Second World War.

Keywords: bishop, pedagogical studies, master, exams, master's thesis.

* Władysława Szulakiewicz (ORCID: 0000-0001-8614-2955) – prof. dr hab., profesor w Akademia Ignatianum w Krakowie; kontakt: wladyslawa.szulakiewicz@ignatianum.edu.pl.

Uwagi wstępne

Ksiądz Zygfryd Kowalski urodził się w 1910 r. w Koronowie. Studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie, gdzie w 1932 r. otrzymał święcenia kapłańskie¹. W okresie międzywojennym oprócz obowiązków związanych z posługą duszpasterską był nauczycielem religii i katechetyki w Państwowym Pedagogium w Toruniu oraz szkole ćwiczeń. W latach międzywojennych publikował też pierwsze prace z pedagogiki². Od 1 marca 1945r. był nauczycielem religii w I Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Kopernika w Toruniu.

Podjmując studia na toruńskiej uczelni, należał do grona pierwszych studentów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika (UMK), którzy rozpoczęli naukę tuż po jego otwarciu i tu zdobyli znakomite wykształcenie pedagogiczne³. O studiach wyższych marzył już w okresie międzywojennym, ale nie odbył planowanych studiów na Uniwersytecie Jana Kazimierza (UJK) we Lwowie, z powodu wybuchu drugiej wojny światowej. Zapisał się wówczas, jak odnotował w swoim życiorysie, na Wydział Teologiczny UJK⁴. Po drugiej wojnie otrzymał zezwolenie Kurii Biskupiej w Pelplinie na podjęcie studiów. Na uniwersytet w Toruniu wstą-

- 1 Podstawowe informacje biograficzne patrz: Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (A UMK), Wydz. Hum. Akta studenckie, sygn.42 i Akta doktorskie Z. Kowalskiego, sygn. 25/39 oraz opracowania: W. Kasyna, *Biskup Zygfryd Ignacy Kowalski (1910–1995)*, *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, Pelplin 2001, s. 449–459; H. Mross, *Kowalski Zygfryd Ignacy (1910–1995)*, w: *Słownik katechetyków polskich XX wieku*, red. R. Czekalski i in., Warszawa 2003, s. 11–112; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 111; R. K. Prokop, *Biskupi Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998, wyd. 1, s. 71–73.
- 2 Z. Kowalski, *Podłoże religijne u kandydatów do stanu nauczycielskiego*, „Pedagogium”, 1 (1938) nr 1, s. 22–47.
- 3 P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, s. 111; K. R. Prokop, *Biskupi Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej*, s. 71–73.
- 4 Dane z Karty rejestracyjnej dla osób zamierzających po raz pierwszy starać się o przyjęcie na Uniwersytet; A UMK, Wydz. Hum. Akta studenckie, sygn. 42. W Karcie rejestracyjnej pisał, że władą językami niemieckim, łacińskim, francuskim. Podał też, że oryginalne świadectwo dojrzałości i inne dokumenty zaginęły w czasie wojny i prawdopodobnie są w Archiwum Uniwersytetu we Lwowie, gdzie był zapisany na Wydział Teologiczny, zapisał się 15 października 1938 r. Karta uzupełniona 20 listopada 1945 r. Mieszkał w Toruniu przy ul. Panny Marii 2.

pił 5 stycznia 1946 roku⁵. Studiował na uniwersytecie toruńskim pedagogikę pod kierunkiem profesora Kazimierza Sośnickiego, twórcy toruńskiej pedagogiki⁶. Pod jego kierunkiem przygotował pracę magisterską i pracę doktorską.

W niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia dwóch zagadnień obrazujących przebieg studiów ks. Kowalskiego na UMK. Dotyczą one: 1) egzaminów, które są wyrazem ówczesnego programu studiów pedagogicznych na tej uczelni, i egzaminatorów, 2) pracy magisterskiej, przygotowanej pod kierunkiem wspomnianego prof. Sośnickiego, i jej głównych idei. W celu przedstawienia tych zagadnień zostały wykorzystane przede wszystkim źródła archiwalne znajdujące się w Archiwum UMK.

Egzaminy i egzaminatorzy ks. Zygfryda Kowalskiego

Całościowy obraz ówczesnych studiów pedagogicznych na UMK możemy odtworzyć, analizując protokoły z egzaminów, które ks. Kowalski był zobowiązany złożyć, aby następnie przedłożyć pracę magisterską i uzyskać stopień magistra. Składał je na Wydziale Humanistycznym przed Komisją Egzaminacyjną Wydziału Humanistycznego dla Egzaminów Magisterskich, w latach 1948–1950. W programie ówczesnych studiów przewidziane były egzaminy, których egzaminatorami byli wybitni uczeni, twórcy szkół naukowych. Przybyli oni do Torunia z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Na dyplomie ks. Kowalskiego wypisane zostały następujące przedmioty⁷: „Historia filozofii w zarysie”, egzaminatorem był Henryk Elzenberg⁸, „Psychologia ogólna” – egzaminator Andrzej Lewicki⁹, „Historia wychowania

5 Dokumenty na UMK złożył 20 listopada 1945 r.

6 S. Nalaskowski, W. Szulakiewicz, *Pedagogika Toruńska. Od katedry do wydziału*, Toruń 2009, s. 60–63 i 134.

7 Egzaminatorów i pytania egzaminacyjne podają według protokołów egzaminacyjnych. Były to protokoły z egzaminów ustnych.

8 Egzamin składał 2 października 1947 r. Pytania: 1) Leibniz, stanowisko w kwestii filozofii, metafizyki; 2) Berkeley; 3) Comte i pozytywizm; 4) Stosunek filozofii Arystotelesa do filozofii Platona; 5) Wpływ neoplatonizmu w filozofii chrześcijańskiej; 6) Spór o uniwersalia i Abelard.

9 Egzamin w dniu 4 października 1948 r. Pytania: 1) Symptomy fizjologiczne uczuć; 2) Widzenie jednooczne i dwuoczne; 3) Pojęcia asocjacji; 4) Metody budzenia (wzbudzania) uwagi; 5) Przebieg procesu myślowego; 6) Ejdetyzm ... (nieczytelnie).

z uwzględnieniem hist. wych. w Polsce na tle rozwoju społecznego i prądów etycznych” – egzaminatorzy: Sośnicki i Jadwiga Lechicka¹⁰, „Logika z metodologią i teorią poznania” – egzaminator Tadeusz Czeżowski¹¹, „Pedagogika i dydaktyka wraz z przeglądem współczesnych kierunków w tych dziedzinach ze szczególnym uwzględnieniem poglądów jednego ze współczesnych autorów pedagogicznych. Ustawodawstwo szkolne organizacja szkolnictwa” – egzaminator Sośnicki¹², „Psychologia wychowawcza i pedagogika eksperymentalna” – egzaminatorzy: Sośnicki i Lewicki¹³, Socjologia w zarysie – egzaminator: Tadeusz Szczurkiewicz¹⁴.

Ważnym wydarzeniem w jego edukacji pedagogicznej był egzamin pod nadzorem, który odbył 27 czerwca 1950 r. Egzaminatorem był Sośnicki. Jak każdy ówczesny student przystępujący do egzaminu pisemnego pod nadzorem otrzymał trzy tematy do wyboru, z których musiał wybrać jeden. Oto zaproponowane tematy: 1) Przedstawić główne kierunki pedagogiki społecznej; 2) Zagadnienia psycholo-

- 10 Egzamin w dniu 30 czerwca 1948 r. Pytania: 1) Sokrates jako pedagog, powstanie metody heurystycznej; 2) Szkolnictwo protestanckie; 3) Statorius i szkoła w Pińczowie; 4) Język hebrajski i grecki na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie humanizmu; 5) Jezuici i ich renesans, stosunek do KEN; 6) S. Hall i jego szkoła. Inne pytania podczas tego egzaminu dotyczyły KEN, encyklopedyzmu, pajdocentryzmu.
- 11 Egzamin w dniu 7 maja 1949 r. Pytania: 1) Zdanie proste i złożone; 2) Rodzaje funkcji zdaniowych; 3) Funktory i argumenty; 4) Matryca funkcji prawdziwościowych?; 5) Sprawdzania matrycowe?; 6) Analiza zdania jednostkowego i jego rodzaje.
- 12 Egzamin w dniu 7 czerwca 1949 r. Pytania: 1) Indywidualizowanie w nauczaniu, jego odmiany, cele jego ocena dydaktyczna i wychowawcza; 2) Nauka wychowująca w dziejach pedagogiki, wychowanie ideologiczne w dydaktyce wojskowej; 3) Ideologia socjologizmu w szkole polskiej; 4) Upowszechnienie wykształcenia ogólnego średniego w systemie polskim: środki organizacyjne, selekcyjne?; 5) Nauka języka ojczystego w dziejach wychowania; 6) Język polski w szkołach polskich.
- 13 Egzamin w dniu 1 lipca 1949 r. Pytania: 1) Egocentryzm dziecka (pojęcia, metody); 2) Metody badania życia psychicznego dzieci; 3) Kłamstwo dziecięce (rodzaje, przyczyny); 4) Uwaga, jej pojęcia, sposoby badania, odmiany, znaczenie dydaktyczne i wychowawcze; 5) Psychiczne objawy w klasie jako grupie społecznej i ich znaczenie wychowawcze.
- 14 Egzamin w dniu 2 sierpnia 1949 r. Pytania: 1) Wychowanie jako zagadnienie socjologiczne; 2) Społeczne uwarunkowania ewolucji idei i systemów wychowawczych; 3) Aktualne zagadnienia wychowania na tle przemian wsi polskiej; 4) Wychowanie w grupie rówieśników; 5) Psychologia wychowania materializmu dialektycznego; 6) Znaczenie socjologii dla pedagogiki.

gii uczuć moralnych; 3) Pojęcie wartości w pedagogice. Ks. Kowalski wybrał drugi temat dla swej pracy pisemnej, czyli Zagadnienia psychologii uczuć moralnych¹⁵.

Praca liczyła 10 stron. Autor rozwinął w niej następujące zagadnienia:

- 1) określenie uczuć moralnych;
- 2) stosunek uczuć moralnych do pojęć moralnych;
- 3) uczucia moralne a uczucia społeczne;
- 4) rozwój uczuć moralnych;
- 5) wpływ środowiska na kształtowanie się uczuć moralnych;
- 6) kształtowanie uczuć moralnych w psychologii dialektycznej;
- 7) metody badania uczuć moralnych.

Pozytywną ocenę, wraz z stwierdzeniem o uznaniu pracy pisemnej kandydata, przedstawił prof. Sośnicki. Oto co napisał w uzasadnieniu przyjęcia pracy:

W przedstawieniu tematu poruszono wszystkie główne ogólne problemy psychologii uczuć moralnych. Problemy te jednak nie występują dość wyraźnie. Powodem tego jest niejasny sposób wyrażania się autora oraz brak pozytywnego określenia uczuć moralnych, ich dokładniejszej analizy oraz wyraźnego ich oddzielenia od uczuć społecznych. Brak również wymienienia choćby przykładowo słowami uczuć moralnych, zagadnienia motywów oraz zagadnienia wartości. Całość jednak obejmuje główne zagadnienia i posiada należyłą budowę¹⁶.

W kolejnym dniu, po odbyciu egzaminu pisemnego, kandydat przystąpił do egzaminu ustnego (28 czerwca 1950), a egzaminatorami byli Sośnicki i Lewicki. Kandydat, jak wynika ze źródeł, odpowiedział na następujące pytania:

- 1) Charakterystyczne przemiany psychiczne w okresie dojrzewania i ich znaczenie w pedagogice.
- 2) Metody i techniki badań nad właściwościami dobrego nauczyciela, ocena ich wartości.
- 3) Charakter, jego pojęcie, zalety i wady. Kształcenie charakteru. Środki wychowania.
- 4) Główne zadania charakterologii. Typy fizyczne i psychiczne.

15 W dokumentacji odnotowano, że egzamin trwał godz. 10.30–15.15.

16 A UMK, Akta studenckie Z. Kowalskiego, sygn. 42, Opinia K. Sośnickiego, 27 czerwca 1950.

5) Główne błędy wychowania w szkole. Sposoby ich rozwiązania zwłaszcza w pedagogice (radzieckiej?)

Łączny wynik obu części egzaminu wypadła pomyślnie, a ksiądz otrzymał ocenę bardzo dobrą.

Tylko na podstawie tego skrótowego przedstawienia zakresu treści poszczególnych przedmiotów studiów pedagogicznych na UMK i ich wykładowców widzimy, że grono nauczycielskie odpowiedzialne za kształcenie pedagogiczne na UMK składało się z wybitnych uczonych¹⁷. Posiadali oni w swoim dorobku znakomite prace naukowe i byli znaczącymi organizatorami życia naukowego. Prof. Sośnicki był autorem prac z zakresu pedagogiki, dydaktyki, historii wychowania, teorii wychowania, Czeżowski z filozofii, etyki i logiki, Lewicki z psychologii rozwojowej i wychowawczej oraz eksperymentalnej, Elzenberg z historii filozofii, estetyki i etyki, Lechicka z historii oświaty i dydaktyki historii, a Szczurkiewicz z historii socjologii i myśli społecznej. To ich publikacje, a tym samym znajomość wykładanego przedmiotu, sprawiły, że wielu absolwentów tych studiów podejmowało dalszą naukę i uzyskiwało stopień doktora. Tak było i w przypadku, ks. Zygryda Kowalskiego.

Główne idee pracy magisterskiej ks. Zygryda Kowalskiego

Po pozytywnym złożeniu wszystkich wymienionych wcześniej egzaminów 23 czerwca 1950 r. ks. Kowalski przedłożył Komisji Egzaminów Magisterskich Wydziału Humanistycznego UMK¹⁸ pracę magisterką napisaną pod kierunkiem Kazimierza Sośnickiego. Zgodnie z obowiązującym wówczas prawem zwrócił się do swego promotora, jako głównego referenta, i prof. dr Lewickiego, z prośbą o jej zatwierdzenie – uznanie jako pracy magisterskiej. Była to praca na temat „Analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy”¹⁹, która

17 Podstawowe informacje biograficzne: *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii*, koncepcja i redakcja S. Kalemka, Toruń 2006.

18 Przewodniczącym Komisji Egzaminów Magisterskich Wydziału Humanistycznego UMK był prof. Tadeusz Czeżowski.

19 AUMK, Akta studenckie: Z. Kowalski, Wyd. H., sygn. 42. Teczka – zawiera pracę magisterską, opinie o pracy, protokoły z egzaminów, odpis dyplomu magisterskiego, życiorys. W artykule w opisie zawartości pracy będę się posługiwać zapisem: Z. Kowalski, Analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy.

liczyła 120 stron i składała się z czterech rozdziałów, wykazu literatury, spisu treści. Autor podczas jej pisania korzystał z bogatej literatury pedagogicznej, psychologicznej oraz socjologicznej i wykazał umiejętność posługiwania się nią.

Ważną kwestią w omówieniu głównych założeń tej pracy jest materiał, który magistrant zgromadził do zaprezentowania podjętego tematu. Pochodził on z trzech ankiet oraz literatury pamiętnikarskiej²⁰. Przy czym dwie ankietki zostały przeprowadzone w okresie przedwojennym, jak podaje w lutym 1939 r., a jedna w 1947 r. Sformułowane w ankietach pytania dotyczyły zjawisk moralnych, a głównie pojęcia moralności, które w polskiej rzeczywistości łączyły się ze świadomością religijną. Badaniom ankietowym została poddana młodzież w takich miejscowościach jak: Brodnica, Gdynia, Grudziądz, Stargard, Tczew, Działdowo. Druga ankietka była przeprowadzana w Nowym Sączu, Krakowie, Lwowie, Wilnie, Warszawie, Łodzi i Pińsku. Jej materiał został, jak napisał ksiądz, wypożyczony od duchownych z Krakowa²¹, którzy rozpisali pod koniec 1938 r. konkurs pt. „Moje życie”. Ankietę skierowano do młodzieży proletariackiej, sierot i wychowanków instytucji opiekuńczych²².

W celu przybliżenia istoty badań, warto przytoczyć przykłady pytań zawartych w ankietach, bo one posłużyły do zebrania materiału do wniosków na temat oddziaływania moralnego nauczycieli na młodzież. Oto – one:

- Jak wpływało życie rodzinne na rozwój mojej religijności?
- Jak oddziaływało życie koleżeńskie na moje życie moralne?
- Czy i w jakim stopniu (dodatnio lub ujemnie) odczuwałem w swoim życiu moralnym wpływ takich czynników jak np. kino, teatr, radio, rozrywki, sport, wycieczki itp.?
- Czy należę do stowarzyszenia religijnego i jakie mam z tego korzyści?
- Jak wpływały na moją religijność organizowane praktyki religijne (rekolacje, zjazdy, nabożeństwa itp.)?

Na Pomorzu zaś pytano:

- Jak wpływało życie rodzinne na rozwój mojej religijności?
- Jak oddziaływało życie koleżeńskie na moje życie moralne?

20 Ks. Kowalski wykorzystane w pracy ankietki omówił dokładnie na stronach 10–20.

21 Mowa o duchownych związanych z instytucjami dobroczynnymi w Krakowie, a byli to ks. E. Zajdel i Józef Stawiarski.

22 Z. Kowalski, *Analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy*, s. 15.

- Czy należę do stowarzyszenia religijnego i jakie mam z tego korzyści?
- Jaki wpływały na moją religijność mają organizowane praktyki religijne/ rekolekcje, zjazdy, nabożeństwa itp./?²³
- Jakie wartości/ pomoce/ dała mi religia w kształtowaniu mojego charakteru?

- Czy przymuszał mnie ktoś do większej pobożności- jak to odczuwałem?
- Czy w rodzinie i otoczeniu mam przykłady pobożności?

Do szkoły i wychowania szkolnego odnosiły się m.in. następujące pytania:

- Co robisz na lekcjach religii?
- Jaki jest Twój stosunek do ks. katechety?
- Jakich masz nauczycieli?
- Czy ich szanujesz czy nie i dlaczego?

Pytania dotyczyły też religii m.in.:

- Jaką wyznajesz religię?
- Jaka u Was w domu atmosfera religijna? Co żądacie od księży?

Wart podkreślenia jest fakt, że w ankietach zawarto również pytania o poglądy patriotyczne i polityczne, były to m.in.:

- Jakie masz zapatrywania polityczne?
- Czym dla ciebie jest ojczyzna?
- Coś jej winien jako obywatel?
- Czym jej chciałbyś się przysłużyć?
- Jaki ustrój państwa podoba ci się najbardziej/ demokracja, komunizm, dyktatura, liberalizm?

Trzecia ankieta, jak już wspomniano, przeprowadzona w szkołach w Torunia 1947 r.²⁴ Była zatytułowana: „Wpływ wychowawcy – nauczyciela na moje życie wewnętrzne”. Oto zawarte w niej pytania:

- Czy i w jakim stopniu osoba ks. prefekta wpływa na kształtowanie się twojego życia wewnętrznego?
- Czy inni wychowawcy nauczyciel wpływają także na twoje życie wewnętrzne? W jaki sposób?
- Jakie przymioty ks. prefekta mogą szczególnie oddziaływać wychowawczo na ciebie? Jakim życzyłbyś sobie mieć twojego wychowawcę?

23 Tamże, s. 15–16. Pytania z ankiety przeprowadzonej na Pomorzu.

24 Z. Kowalski, Analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy, s. 18.

– Jakie właściwości osoby ks. prefekta mogą utrudnić wpływ wychowawczy na Ciebie?

W odpowiedzi na tę ankietę ks. Kowalski zebrał 141 odpowiedzi. W sumie we wszystkich ankietach zgromadził 929 odpowiedzi²⁵. Trzeba także podkreślić, że tematyka ankiet przeprowadzonych w okresie powojennym różniła się nieco od tej przedwojennej. Można stwierdzić, że w badaniach autor pracy uwzględnił powojenną rzeczywistość i potrzeby edukacji, a w związku z tym w swej pracy szukał przesłanek do wzoru dobrego nauczyciela.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu i ankiet duchowny zawarł określone treści w poszczególnych rozdziałach swej pracy. W rozdziale pierwszym dokonał analizy zjawiska wpływu wychowawczego, z perspektywy merytorycznej, psychologicznej i socjologicznej. Zajął się tą ostatnią (analizą socjologiczną) w odniesieniu do wychowania moralnego. W rozdziale drugim dokonał omówienia podstawowych pojęć pedagogicznych, a w szczególności: „wychowania”, „środowiska”, „grupy społecznej”, „wpływu wychowawczego”, w tym „relacji wychowawca-wychowanek” i na koniec omówił kategorię „moralności” jako podstawowego pojęcia wychowania moralnego. Ważną częścią dysertacji był rozdział trzeci pt. „Współczynniki pozytywnego względnie negatywnego wpływu wychowawcy moralnego”, w nim zaprezentował trzy współczynniki wpływu wychowawczego. Pierwszy dotyczył rodzajów środowisk wychowawczych, a w tym rodziny, grupy rówieśniczej i szkolnego środowiska wychowawczego, drugi współczynnik odnosił się do osoby wychowawcy-nauczyciela oraz zagadnień możliwości wychowawczych, autorytetu wychowawcy, charakteru i osobowości wychowawcy, środków wychowania. Z grupy środków wychowawczych omówił przede wszystkim pouczenia moralne, wiedzę o moralności i wpływ jej (wiedzy) oceny na uczniów. Trzeci przyjęty przez autora pracy parametr odnoszący się do współczynników oddziaływania wychowawczego dotyczył wychowanka-uczenia: jego struktury psychicznej, osobowości i podatności na wpływy wychowawcze. W rozdziale czwartym dokonał analizy zebranych wyników badań z punktu widzenia socjologicznego. W podsumowaniu swojej pracy ks. Z. Kowalski napisał:

25 Tamże, s. 20. Byli to uczniowie z: gimnazjum im. Kopernika, gimnazjum im. Królowej Jadwigi, gimnazjum handlowego, gimnazjum im. T. Kościuszki, liceum spółdzielczego.

Wpływ wychowawczy podejmowany nieraz w najlepszej intencji i z najlepszym wysiłkiem posiada swoje granice skuteczności wychowawczej. Świadomość tego nie może i nie powinna być powodem rozgoryczenia i zniechęcenia pedagogicznego. Przypomina ona jedynie, że rola wychowawcy posiada nawet przy najszczerzych zabiegach znaczenie fragmentaryczne w wychowawczym kształceniu²⁶.

W dalszej części podsumowania duchowny przestrzegał przed idealizmem wychowawczym i wskazywał, że moralny wpływ wychowawcy nie może się opierać jedynie na teorii niemającej związku z życiem społecznym. Problem ten opisał następująco:

Analiza socjologiczna strzeże wychowawcę przed zgubnym „idealizmem” wychowawczym, który buduje często bez podstaw, tworzy sztuczne założenia i wyznacza nieżyciowe cele, a co najważniejsza – stosuje nieraz niewłaściwe metody i środki pedagogiczne²⁷.

Dowodził też, jak ważna jest analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy w praktyce pedagogicznej. Bo uwzględnienie w tej dziedzinie działalności wychowawczej konkretnych warunków życia społecznego i jednostkowego pisał:

Ukazuje wychowawcy społeczne uwarunkowania wychowania, pozwala proces wychowawczy wiązać organicznie z procesem współżycia społecznego i wychowuje pożądane i wartościowe typy wychowanków- członków społeczeństwa. Ci zaś upatrują najpiękniejszą treść życia i najważniejsze możliwości własnego wzbogacenia osobistego w służbie społeczności, której sami tak dużo zawdzięczają. Nie trzeba podkreślać jak ważne jest to w nowej, kształtującej się także u nas w Polsce rzeczywistości społecznej²⁸.

Socjologiczna analiza zjawiska wychowania, zdaniem duchownego, jest szczególnie ważna w pracy każdego wychowawcy w powojennej rzeczywistości. Udowadniał ten postulat w następujących słowach:

26 Z. Kowalski, *Analiza socjologiczna wpływu moralnego wychowawcy*, s. 116.

27 Tamże.

28 Tamże.

... w aktualnych warunkach wychowawczych, może być dla każdego wychowawcy, szczególnie zaś wychowawcy moralnego bardzo użyteczna i pomocna. W uzupełnieniu analiz merytorycznej i psychologicznej orientuje ona w ścisłych okolicznościach pracy wychowawczej, pozwala na podjęcie najskuteczniejszych przynajmniej w założeniu środków wychowawczych, a przede wszystkim może ustrzec od niejednego błędu pedagogicznego i dalekosiężnych jego następstw. Wychowankowie zbliżają się do wychowawcy na ogół z zaufaniem i oczekują od niego życzliwej pomocy, zrażeni niesłuszną oceną i nie przemyślanym podejściem wychowawcy odchodzą nieraz na zawsze. Wychowawca moralny jest dlatego po prostu zobowiązany do zorientowania się w rzeczywistości wychowawczej swego środowiska pracy pedagogicznej. Oszczędza to w skutkach dużo siły i próżnego mozółu, może przynieść dużo radości z osiągnięć, - a co najważniejsze- stanie się warunkiem jak najskuteczniejszego spełnienia misji wychowawczej²⁹.

Można powiedzieć, że dla autora pracy nauczyciel to osoba spełniająca określoną misję w procesie wychowania, chodzi o takie wychowanie, które prowadzi do właściwego moralnego oglądu rzeczywistości edukacyjnej. Z przytoczonych stwierdzeń zaprezentowanych w pracy wynika, że jego badania doprowadziły go do wniosków ważnych z punktu widzenia i wychowania, i życia społecznego, a także życia jednostki. Nauka moralności uczniów przez wychowawców, w jego opinii, jest ważnym elementem przygotowania uczniów do życia społecznego i pełnienia w nim określonych ról. Ze względu na temat pracy jednym z najważniejszych fragmentów pracy jest podrozdział pt. „Osoba wychowawcy-nauczyciela”. W nim, poza refleksją na temat różnorodnych uwarunkowań zawodu nauczyciela, odpowiadał na pytanie, co to jest wychowawca moralny, czym się charakteryzuje w swej pracy i dzielił wychowawców na świeckich wychowawców moralnych i duchownych wychowawców moralnych³⁰. W jego opinii świecki wychowawca moralny ma trudniejsze zadanie wychowawcze aniżeli duchowny wychowawca. Ten pierwszy – wychowawca świecki – nie posiada tych samych środków wychowania, które ma wychowawca duchowny, np.: duszpasterstwo pozaszkolne, nabożeństwa, kazania, rekolekcje³¹.

29 Tamże, s. 115–116.

30 Tamże, s. 80–82.

31 Tamże, s. 82.

W ocenie pracy, co i dzisiaj zasługuje na pochwałę, znalazły się solidne podstawy bibliograficzne. Wykaz literatury zamieszczony na końcu pracy obejmował 47 publikacji. Były to publikacje z psychologii, socjologii, pedagogiki i etyki. Trzeba podkreślić, że były to najnowsze prace nie tylko w języku polskim, ale i w języku niemieckim. Przy czym dużo prac w języku niemieckim dotyczyło psychologicznych podstaw szeroko rozumianej pedagogiki i pedagogiki religii. Natomiast wśród autorów opracowań w języku ojczystym, które zostały wykorzystane w publikacji, byli m.in.: Aleksander Kamiński, Zygmunt Mysłakowski, Bogdan Nawroczyński, Maria Ossowska, Józef Pieter, Henryk Rowid, Bogdan Suchodolski, Stefan Szuman, Florian Znaniecki. Cechą charakterystyczną tej pracy, jeśli chodzi o bibliografię, jest to, że w jej treści jest o wiele więcej przytaczanych publikacji i autorów aniżeli w wykazie bibliografii. Na przykład we fragmencie na temat zagadnień etycznych wykorzystał publikacje: Kazimierza Twardowskiego, Władysława Spasowicza, Stanisława Witkiewicza, Zygmunta Balickiego, Stanisława Brzozowskiego, Ludwika. Krzywickiego i innych³². W sumie do każdego zagadnienia zawartego w poszczególnych rozdziałach książek dał znakomite wprowadzenie teoretyczne. Ze względu na literaturę niezwykle interesujący jest rozdział poświęcony nauczycielowi-wychowawcy.

Omawianą pracę magisterską promotor, prof. Sośnicki ocenił pozytywnie, wskazując na bogactwo zebranego materiału, wykorzystaną literaturę, chociaż zwrócił uwagę na pewne niedociągnięcia, uznając, że materiał zebrany do analizy budzi niekiedy zastrzeżenia, jednak autor o tym wspomniał w swojej pracy, czyli miał świadomość. Docenił znaczenie analizy środowiska, a w szczególności tych elementów, które oddziałują moralnie w społeczeństwie polskim, jak środowiska rodzinnego, grup rówieśników i szkoły. Przyznał jednak, że jest ona dość ogólnikowa i należałoby jej wyniki bardziej doprecyzować³³. W konkluzji opinii Sośnicki stwierdził:

Przystępując do opracowania zagadnienia wychowania moralnego od strony socjologicznej autor wysuwa problem mało rozważany w pedagogice. Dlatego też praca jego zasługuje na uznanie, chociaż jest jeszcze

32 Tamże, s. 53.

33 A UMK, Akta studenckie Z. Kowalskiego, Wydz. H., sygn. 42, Opinia K. Sośnickiego, napisana 22 czerwca 1950, k. 14–15.

fragmentaryczna i niepełna. Aby jeszcze bardziej wyraźniej wystąpiła rola różnych czynników społecznych na wychowanie moralne, trzeba, aby przedstawić ich działanie przede wszystkim na tle różnych ustrojów i ideologii społecznych. Praca jest jedynie ogólnym rozważaniem tego zagadnienia i stąd pochodzi brak ostrej wyrazistości w jego rozwiązaniu. [...] Prace należy uznać jako zupełnie wystarczającą dla egzaminu na stopień magistra pedagogiki³⁴.

Tak zakończyła się edukacja pedagogiczna duchownego, a spełnienie wszystkich wymogów studiów wyższych sprawiło, że Rada Wydziału Humanistycznego na wniosek Komisji Egzaminacyjnej nadała ks. Zygrydowi Ignacemu Kowalskiemu stopień magistra filozofii jako dowód zakończenia studiów wyższych w zakresie pedagogiki. Dyplom podpisali: prorektor Zygmunt Czerny, Przewodniczący Kom. Egzaminacyjnej Tadeusz Czeżowski i ówczesny Dziekan Wydziału Humanistycznego Kazimierz Hartleb.

Jak już wspomniano, uzyskanie magisterium z filozofii w zakresie pedagogiki nie było końcowym etapem edukacji pedagogicznej ks. Kowalskiego na UMK. Dwa lata później 22 sierpnia 1952 r. obronił on pracę doktorską pt. „Polityka kulturalno-oświatowa narodowego socjalizmu na Pomorzu w latach 1939–1945”, napisaną także pod kierunkiem Sośnickiego³⁵.

Uwagi o powojennej działalności ks. Kowalskiego – zamiast zakończenia

Analizując dorobek publikacyjny ks. Kowalskiego, łatwo zauważyć, że swoje znakomite przygotowanie zarówno do działalności pedagogicznej oraz do pracy naukowej, jak i publicystycznej zdobył dzięki odbytym studiom na UMK. Zaowocowało to w późniejszych publikacjach nie tylko z zakresu katechetyki, ale i pedagogiki oraz historii wychowania.

Powojenne lata w działalności pedagogicznej i duszpasterskiej ks. Kowalskiego obfitowały w wiele funkcji i podejmowanych zadań. W latach 1946–1948

34 Tamże.

35 A UMK, Akta doktorskie Z. Kowalskiego, sygn. 25/39. Ze względu na bogactwo materiału archiwalnego praca doktorska, jej oceny oraz egzaminy doktorskie wymagają osobnego omówienia.

pełnił m.in. funkcję wicedyrektora Katolickiego Instytutu Kultury Religijnej w Toruniu. W 1962 r. otrzymał z rąk kard. Stefana Wyszyńskiego sakrę biskupią. Pełnił różne funkcje w Kościele, m.in. był członkiem Komisji Katechetycznej Episkopatu Polski. W latach 1964–1965 uczestniczył w Soborze Watykańskim II. Opracował i wydał wiele pomocy katechetycznych, a były to: programy nauczania religii, katechizmy i ich omówienia, modlitewnik i śpiewnik. W okresie tym miał także zasługi w nauczaniu pedagogiki i dydaktyki, czyli kształceniu pedagogicznym duchownych w Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie. Przedmioty te wykładał w latach 1957–1968. Jako dowód tej działalności pozostawił dwa skrypty pt. *Elementy nauk pedagogicznych*, wydane w Pelplinie: pierwszy tom w 1957 r., a drugi w 1958.

W okresie powojennym współpracował z „Orędownikiem Diecezji Chełmińskiej”, a w latach 1946–1952 był jego redaktorem³⁶. W wydawnictwie tym publikował swoje teksty na temat dydaktyki katechezy oraz m.in. recenzje prac poświęconych problematyce religijnej i katechezie. Był również redaktorem „Studiów Pelplińskich” powstałych w 1969 r., które wydawane są do dnia dzisiejszego³⁷.

Trzeba także zaznaczyć, że okres powojenny był trudny dla Kościoła i jego działalności. Wielu duchownych było „prześladowanych” za swoją pracę duszpasterską, dydaktyczną, patriotyczną. To dotknęło też omawianego biskupa. Waldemar Rozynkowski, pisząc o trudnych latach działania Kościoła i planach służb rozpracowywania tej kurii – w oparciu o źródła znajdujące się w Instytucie Pamięci Narodowej oddział w Gdańsku delegatura Bydgoska, a w szczególności dotyczące Kurii Biskupiej Chełmińskiej – odnalazł informacje o ks. Kowalskim. W dokumentach tych znajdujemy m.in. takie oto stwierdzenie:

36 „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” wychodził od 1947 r.

37 „Studia Pelplińskie” są wydawane przez Wyższe Seminarium Duchowne w Pelplinie. Pierwszy numer rocznika ukazał się w 1969 r. z inicjatywy ks. bpa Kazimierza Józefa Kowalskiego. Kolejnymi redaktorami „Studiów Pelplińskich” byli: ks. Eugeniusz Wajszczak (1969), ks. Waław Eborowicz (1971–1979), bp Zygfryd Kowalski (1980–1981), ks. Jerzy Buxakowski (1982–1992), ks. Wiesław Mering (1996–2002), ks. Antoni Bączkowski (2003–2013), ks. Janusz Szulist (od 2013).

Ksiądz Kowalski z Chełmży, wskazał, iż on opracowuje tzw. „Mały katechizm dla dzieci”, który będzie oparty na motywach psychologicznych. Umieszczone w nim rysunki muszą oddziaływać na wyobraźnię dzieci. Fakt ten nastroił klerowi dołowemu więcej pracy, a nie przynosił żadnej korzyści. Z tego powodu powstało duże niezadowolenie³⁸.

Dodać trzeba, że ks. Kowalski został też uznany w materiałach operacyjnych jako jeden z najbardziej aktywnych księży w kwestii, który nie przestrzegania Porozumienia między Państwem a Kościołem³⁹.

Bogate w działalności duszpasterskiej i pedagogicznej życie biskupa Zygfryda Kowalskiego warte jest przypomnienia, a jego badania, zwłaszcza w zakresie pedeutologii mają i dzisiaj dużą wartość poznawczą.

Streszczenie: Celem refleksji w prezentowanym artykule jest przedstawienie przebiegu studiów pedagogicznych księdza Zygfryda Kowalskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Stanowiły one ważny etap w jego przygotowaniu do działalności pedagogicznej i publicystycznej. W rozważaniach zwrócono uwagę na dwa zagadnienia. Pierwsze dotyczy egzaminów, które były wyrazem programu ówczesnych studiów pedagogicznych na tej uczelni oraz egzaminatorów. Drugi problem odnosi się do pracy magisterskiej i jej zasadniczych idei. Dla przedstawienia tych zagadnień zostały wykorzystane przede wszystkim źródła archiwalne znajdujące się w Archiwum UMK. Artykuł jest wstępną propozycją badań odnoszącą się do działalności i poglądów pedagogicznych omawianego duchownego i stanowi wprowadzenie do dalszych badań nad myślą pedagogiczną biskupa Z. Kowalskiego, które autorka zamierza kontynuować. Tekst jest także przyczynkiem do historii kształcenia uniwersyteckiego w zakresie pedagogiki po drugiej wojnie światowej.

Słowa kluczowe: biskup, studia pedagogiczne, mistrz, egzaminy, praca magisterska.

38 W. Rozyrkowski, *Plany rozpracowania Kurii Biskupiej Chełmińskiej z 1961 roku*, w: *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, pod red. W. Polak, W. Rozyrkowski, J. Sziling, Pelpin 2008, s. 193.

39 Tamże, s. 195. Jak podaje W. Rozyrkowski, były to notatki z „Planu operacyjnego przedsięwzięć do fragmentu sprawy na kurię pelplińską z 15 czerwca 1961 r.”.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Wydział Humanistyczny:

Akta studenckie Z. Kowalskiego, sygn. 42.

Akta doktorskie Z. Kowalskiego, sygn. 25/39.

Literatura

Kasyna W., *Biskup Zygfryd Ignacy Kowalski (1910–1995), Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651–2001)*, Pelplin 2001, s. 449–459.

Kowalski Z., *Podłoże religijne u kandydatów do stanu nauczycielskiego*, „Pedagogium”, 1 (1938) nr 1, s. 22–47.

Mross H., *Kowalski Zygfryd Ignacy (1910–1995)*, w: *Słownik katechetów polskich XX wieku*, red. R. Czekalski i in., Warszawa 2003, s. 11–112.

Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.

Nalaskowski S., Szulakiewicz W., *Pedagogika Toruńska. Od katedry do wydziału*, Toruń 2009.

Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–2004. Materiały do biografii, koncepcja i redakcja S. Kalemka, Toruń 2006.

Prokop K. R., *Biskupi Kościoła Katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998, wyd. I, s. 71–73.

Rozynkowski W., *Plany rozpracowania Kurii Biskupiej Chełmińskiej z 1961 roku*, w: *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, J. Sziling, Pelplin 2008, s. 189–199.